

Endülüslü Şair İbn Hamdîs ve Şiirlerinden Örnekler

Hayati ÖNCEL ^(*)

Öz: Endülüslü'nün yetiştirdiği seçkin şairlerden olan İbn Hamdîs, Sicilya Adası'nda doğmuş ve gençliğinden itibaren şiirle ilgilenmiştir. Adanın Normanlar tarafından işgal edilmesi üzerine, Endülüslü'e geçmiş ve edebi hayatını orada sürdürmüştür. Endülüslü'nün zengin tabiatı, buradaki iç-dış mücadeleler ve vatan hasreti şairi, sürekli şiir yazmaya sevk etmiş ve bütün bunlar, şairin şiirlerinin daha güzel olmasında etkili olmuştur. Divanı, daha çok tasvir, medih, mersiye ve vatan özlemi ile ilgili şiirlerden oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Endülüslü, Endülüslü Şiiri, Muvaşşah, Zecel, İbn Hamdîs.

Andalusian Poet Ibn Hamdîs and the Examples from His Poems

Abstract: Ibn Hamdis is one of the outstanding poets of Andalus. He was born in the Island of Sicily and from his early ages interested in poetry. When the island was invaded by the Normans, he moved to Andalusia and resumed his literary life there. Rich nature, internal and external struggles of Andalusia, and homesickness constantly encouraged the poet to write his poems and all of these factors have been effective in his poems. His diwan is formed by poems regarding more descriptions, praises, elegies and homesickness.

Keywords: Andalucia, Andalusian Poetry, Muwashshah, Zajal, Ibn Hamdis.

*) Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Ed. Anabilim Dalı.
(e-posta: hayationcel@atauni.edu.tr)

Giriş

Endülüs, Arapların Güney Batı Avrupa'yı fethetmelerinden sonra bu topraklar için kullandıkları coğrafi bir isimdir. (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 9; Özdemir, 1995: XI, 211).

Endülüs şiiri, doğudaki Arap şiirini taklit ederek ortaya çıkmıştır. Araplar, Endülüs topraklarına alışmaları neticesinde doğu taklidinden yavaş yavaş kurtulmuşlar, hatta yeni bir şiir türü olan Muvaşşah'ı ortaya çıkarmışlardır. Muvaşşah'ın yayılmasından sonra bazı şairler, Muvaşşah tarzında, ancak gramer kurallarına pek uymayan yeni bir şiir türü olan Zecel'i meydana getirmişlerdir.

Muvaşşah: Endülüs'te ortaya çıkan ve bestelenmek için yazılan bir şiir türüdür. Bu şiiri ilk söyleyen Emîr Abdullah b. Muhammed el-Mervânî'nin şairlerinden Mukaddem b. Mu'âfâ'dır. Muvaşşah şiirler, klasik Arap kasidesindeki tüm konuları içermekle birlikte kadın, şarap ve tabiat tasvirleri konularının başında gelir. Ayrıca mersiye ve hicviye gibi konular da işlenmiştir. (Toprak, 1988: 157, 171-175; Özdemir, 1995: XI, 220-221).

Zecel: Muvaşşah şiirinden farklı olarak fasih Arapça yerine halkın kullandığı Arapça, muhtelif Berberî lehçeleri ve Latincenin karışımından meydana gelen ve sazlar eşliğinde koro halinde söylenen şiirlerdir. Zecel türünün en meşhur şairi, Ebû Bekr b. Kuzmân'dır. (Özdemir, 1995: XI, 221).

Daha önce söylediğimiz gibi doğuyu taklit yoluyla başlayan Endülüs şiiri, daha sonra yenileşme yoluna girmiştir. Endülüs şiiri, gelişme ve yayılma bakımından üç döneme ayrılmıştır:

- 1- Doğuyu Taklit Dönemi: Endülüs'e göç eden Araplar, asıl vatanlarını unutmamışlar ve bunu her fırsatta dile getirmişlerdir. Vatanlarına olan özlemlerini şiirlerinde işleyen Endülüslüler, gazeli çok söylemişler, görmemiş olmalarına rağmen çölü, deveyi ve kızgın kumları şiirlerinde tasvir etmişlerdir. (Toprak, 1988: 158). M. X. yüzyılda klasik şiirde vezin yönünden fazla bir değişiklik olmamakla birlikte mana, üslûp ve temada bazı gelişmeler olmuş, gayr-i ahlâkî olarak kabul edilen kadın, içki gibi konular terk edilerek bunun yerine bazı ilmî temalar işlenmiş, ancak halifelik döneminin sonlarına doğru siyasî kargaşa sebebiyle yine bu gayr-i ahlâkî konular şiirlerde işlenmeye başlanmış, ayrıca siyasî baskılar nedeniyle yalvarma, af ve himmet dileme gibi konular bu dönemde önemli hale gelmiştir. Endülüs'ün doğal güzellikleri de şiirlerde işlenen önemli temalardandır. Remâdî, İbn Derrâc, İbn Şuheyd ve Ubâde b. Mâussema' bu dönemin en meşhur şairleridir. (Özdemir, 1995: XI, 220). Bu dönem M. XI. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.
- 2- Taklitten Kurtulma Dönemi: M. XI. yüzyılın başlarından itibaren İbn Zeydûn, İbn 'Ammâr ve Mu'temid b. 'Abbâd'ın temsil ettiği dönemdir. Geçiş dönemi olduğu için şairler tamamen doğudan kopmamışlardır.
- 3- Yenilik Dönemi: M. XII. yüzyıldan itibaren İbn Hamdîs, İbn 'Abdûn, İbn Hafâce ve Lisânuddîn b. el-Hatîb gibi şairlerin öncülük ettiği bu dönem, Endülüs şiiri için

yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve daha önce taklit ettiği doğu şiiriyle yarışır hale gelmiştir.

Endülüs şiirini, daha çok tasvir konuları oluşturmuştur. Tabiat, deniz ve gemi tasvirleri bunların başında gelmiştir. Endülüs şiirinde, mersiye, şikâyet, merhamet dileme, yardım ve medet isteme, bilimsel ve eğitici konular da işlenmiştir. (Toprak, 1988: 158-160, 174).

Aşağıda hayatına ve edebî kişiliğine yer verdiğimiz Endülüs şiiri yenilik döneminin önemli şairlerinden olan İbn Hamdîs, Endülüs'te tebarüz eden bu tasvir geleneğinin en önemli temsilcilerindendir. İleride görüleceği üzere oranın zengin tabiatını şiirlerinde tasvir etmiş, ayrıca şarap, kahramanlık, medih, mersiye, gurbet, savaş gemileri ve eğitici konuları da şiirlerinde işlemiştir.

A. İbn Hamdîs'in Hayatı

Mülûkü't-Tavâif döneminin seçkin şairlerinden biri olan (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 100) Ebû Muhammed 'Abdulcebbâr b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Hamdîs el-Ezdî es-Sıkkilî (İbn Hallikân, 1948: II, 381; Cevdet er-Rikâbî, 1960: 100; el-Makkarî, 1968: I, 491; ez-Ziriklî, 1969: IV, 47) es-Sirakûsî (Kehhâle, 1957: V, 79; *Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 23) 447/1055 yılında, zengin tabiat örtüsü ve nehirleriyle olağan üstü bir yer olan Sicilya Adası'nın (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 100) doğu sahilindeki Sirakûse (Kehhâle, 1957, V, 79; *Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 3; Toprak, 1999: XX, 20) (Syracuse) şehrinde aslen Ezdlî bir Arap soyundan doğmuştur. (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 3; Toprak, 1999: XX, 20). Babası yaklaşık H. 480 yılına kadar yaşamış olan Ebû Bekr b. Muhammed'dir. (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 3).

Ataları, Sicilya'nın fethinden sonra M. IX. yüzyılın başlarında buraya gelip yerleşmiş, M. XI. yüzyılın ortalarından itibaren ise, Kuzey Afrika'da Benî Hilâl'in sebep olduğu karışıklıklar yüzünden pek çok edip, âlim, tabip ve sanatkâr buraya göç etmek zorunda kalmıştır. İbn Hamdîs, bu âlimlerden dil, edebiyat, matematik, fıkıh ve felsefe tahsil etmiştir. Şiirlerinde, sağlıkla ilgili öğütler vermesinden ve "nekahet, tedavi, tıp, nabız, neşter" gibi kavramlar kullanmasından, onun tıp ilmi de okuduğu anlaşılmaktadır. (Toprak, 1999: XX, 20) Gençliğinden itibaren şiirle ilgilenmeye başlamış (Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 335; Cevdet er-Rikâbî, 1960: 100; Toprak, 1999: XX, 20); ancak bu yıllarda adı pek duyulmamıştır. (Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 335; Cevdet er-Rikâbî, 1960: 100).

Normanlar'ın H. 471 yılında Sicilya'yı işgal etmeleri üzerine (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 100; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 335; Toprak, 1999: XX, 20) önce Tunus'a, bir yıl sonra da Endülüs'e giden İbn Hamdîs, İşbîliye Emîri (Toprak, 1999: XX, 20) el-Mu'temid 'Alellâh Ebi'l-Kâsım Muhammed b. 'Abbâd'a methiyeler söylemiş (el-Makkarî, 1968: I, 491; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 335; ez-Ziriklî, 1969: IV, 48; Kehhâle, 1957: V, 79) ve bu sayede İşbîliye'ye yerleşmiştir. (Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 335; Toprak, 1999: XX, 20).

Murâbıtlar Devleti'nin Emîri Yusuf b. Tâşfîn, İşbîliye'yi işgal edinceye kadar on üç yıl Mu'temid b. 'Abbâd'ı ve ailesini öven methiyeler yazan İbn Hamdîs, bu sayede bolluk ve refah içerisinde yaşamıştır. (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 6; Cevdet er-Rikâbî, 1960: 100; Toprak, 1999: XX, 20).

İbn Hamdîs, Yusuf b. Tâşfîn tarafından tutuklanarak önce Tanca, sonra Miknâs ve birkaç ay sonra da Fas'taki Ağmat şehrinde hapsedilmiş (484/1091) olan Emîr Mu'temid b. 'Abbâd'ı (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 10-11; Cevdet er-Rikâbî, 1960: 27-100; el-Makkarî, 1968: I, 439; Toprak, 1999: XX, 20; Yazıcı, 2000: XXI, 121) öven şiirler nazmederek ona olan bağlılığını sürdürmüştür. (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 11; Cevdet er-Rikâbî, 1960: 100; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 335; Toprak, 1999: XX, 20).

İbn 'Abbâd'ın dört yıl sonra zorluğa dayanamayarak ölmesi üzerine (488/1095) (Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 335), İbn Hamdîs Afrika'nın Mehdiye Köyü'ne gitmiş, oradan da Endülüs'ün doğusunda küçük bir ada olan Mayurka (Majorka)'ya geçmiş (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 100; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 336; Toprak, 1999: XX, 20) ve hayatının son dönemlerini Ağmat, Mayurka, Mehdiye ve Bicâye (Bougie) arasında dolaşarak geçirmiştir. (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 12; Toprak, 1999: XX, 20.). Mu'temid b. 'Abbâd'ın ölümünden sonra, Hammâdîler'den Mansûr b. en-Nâsır b. 'Alnâs'ı (483-498/1090-1105) (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 13), Yahyâ b. Temîm es-Sinhâcî'yi (501-509/1108-1115), 'Ali b. Yahyâ'yı (509-515/1115-1121) ve daha sonra da onun oğlu Hasan b. 'Ali'yi (516/1122) kasideleriyle övmüştür. (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 13-14; Kehhâle, 1957: V, 79; Kehhâle, 1957: IV, 48). 527/1133 yılının Temmuz ayında kör ve perişan bir vaziyette (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 15; Cevdet er-Rikâbî, 1960: 100; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 336), Bicâye'de ölmüş ve oraya defnedilmiştir. (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 16; Toprak, 1999: XX, 20) Mayurka'da öldüğünü ve oraya defnedildiğini söyleyen kaynaklar da mevcuttur. (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 100; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 336; Kehhâle, 1957: V, 79; ez-Ziriklî, 1969: IV, 48).

B. Edebî Kişiliği

Sicilya Adasının zengin tabiatı İbn Hamdîs'in tasvir sanatını geliştirmiş (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 100), Endülüs'teki mücadele dolu hayatı onu şiire teşvik etmiş; şarap, tasvir ve medihle ilgili kasidelerinin en güzelini yapmasında şüphesiz etkili olmuştur. (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 11).

İnancı sağlam, ağırbaşlı, duygusal, yorumu güçlü, ciddi, hoşgörülü, toplumla ilişkileri iyi, dürüst, onurunu ve karakterini koruyarak eğlence meclislerine katılan, şarap içmeyen, onu sadece tasvir eden bir kişiliğe sahiptir. (Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 336; Toprak, 1988: 167).

İbn Hamdîs'in şiirleri; lafızları ölçülü, düşünceleri mükemmel, tasvirleri yerinde, üslûbu hoş, (Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 336) vezinli-kafiyeli, ifadeleri açık ve anlam bakımından doludur. Onun şiirlerinde asla mucûn yani edep ve ahlâk dışı konular yoktur. (Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 336; Toprak, 1999: XX, 20).

İbn Bessâm, onun: “mükemmel lafızlarla harika manalar çıkaran ve teşbihleri son derece isabetli olan bir şair” olduğunu söylemektedir. (İbn Hallikân, 1948: II, 381).

Aşağıdaki beyitler, onun bütün bu özelliklerini doğrular niteliktedir (Remel):

أَصْفُ الرَّاحِ وَلَا أَشْرُهَا وَهِيَ بِالشَّدْوِ عَلَى الشَّرْبِ تَدُورُ
كَالَّذِي يَأْمُرُ بِالْكَرِّ وَلَا يَصْطَلِي نَارَ الْوَعَى حَيْثُ تَقُورُ

“Ben şarabı tasvir ederim, ama onu içmem. O, içenlerin karşısında şarkılarla döner, durur.

Ben savaş için hücum emrini veren, savaş kızıştığında da ateşinde yanmayan kimse gibiyim.” (Dîvânu İbn Hamdîs, 1960: 198).

Çöl hayatını tasvir ederken ve kervanların bıraktığı kalıntılar üzerinde dururken eski ve yeni şairlerin metotlarını takip etmiştir. (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 101).

İbn Hamdîs’in “Târîhu’l-cezîreti’l-hadrâ’ min bilâdi’l-Endelus” adlı kitabı ve şiirlerinin bir araya getirildiği bir divanı vardır. (Kehhâle, 1957: V, 79; Kâtip Çelebi, 1941: I, 290). Bu divanın önemli bir bölümünü, Mu‘temid b. ‘Abbâd’a, Zîrî, Hammâdî ve Horasânî gibi Kuzey Afrika hanedanlarına ve Benî Hamdûn’un ileri gelenleri için yazdığı methiye ve mersiyeler oluşturur. (Toprak, 1999: XX, 20).

İbn Hamdîs’in “Sıkılliyyât” (Dîvânu İbn Hamdîs, 1960: 17; Toprak, 1999: XX, 20) olarak adlandırılan şiirleri, dört kısma ayrılır:

- 1- Vatanının düşmanlarla olan mücadelesini ve onun kaybedilişini, şairin vatanıyla ilgili hatıralarını, ona olan özlemini, babasına, kızına ve cariyesine vs. yazdığı mersiyeleri ele almıştır. (Dîvânu İbn Hamdîs, 1960: 17).
- 2- Sicilya, kaybedildikten sonra söylenen şiirleridir. (Toprak, 1999: XX, 20). Bu şiirlerde, aşk, şaraba meyil ve zamandan şikâyet vardır.
- 3- Bu grupta daha çok tasvirler vardır: manzaralar (nehirler, denizler, göller, dereler, ağaçlar); çiçekler (nilüfer, şekâik); meyveler (narenciye vs.); tabiat olayları (bulut, şimşek, gök gürültüsü); savaş ve savaş aletleri (kılıç, zırh, gemi); hayvanlar ve böcekler (aslan, deve, zürafa, sinek); av manzaraları; içki ve şarap meclisleri vs. bu tasvirler arasındadır.
- 4- Bu grup, züht şiirleri; ahlâkla ilgili öğütler; sağlık ve hastalık konuları vs. ile ilgili konulardan oluşan şiirlerdir. (Dîvânu İbn Hamdîs, 1960: 18-19).

C. İbn Hamdîs’in Şiirlerinden Örnekler

Çiçek (Zehriyyât) Tasvirleri

İbn Hamdîs’in vatanından ayrılışı kendisinde derin üzüntüler meydana getirmiş, çiçekleri tasvir ederken vatanına olan özlemini dile getirmiş ve çiçeği kendisi gibi garip

olarak görmüştür. Gurbetteyken gördüğü nilüfer çiçeğine duygularını (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 5) şöyle ifade etmiştir (Tavîl):

وَنَيْلُوفِرٍ أَوْ رَأْفَةٍ مُسْتَدِيرَةٍ تَفْتَحُ فِيمَا بَيْنَهُنَّ لَهُ زَهْرُ
كَمَا اعْتَرَضْتُ خُضْرَ التَّرَاسِ وَبَيْنَهَا عَوَامِلُ أَرْمَاحٍ أَسْتَيْتُهَا حُمُرُ
هُوَ ابْنُ بِلَادِي كَاغْتِرَابِي اغْتِرَابُهُ كِلَانَا عَنِ الْوَطَانِ أَرْعَجُهُ الدَّهْرُ

“Yapraklarının arasında bir çiçeği açmış olan yaprakları yuvarlak bir nilüfer var.

Sanki yeşil kalkınlar, yüz yüze gelmiş ve aralarında temrenleri kırmızı olan mızraklar var.

O nilüfer, memleketimin çocuğudur. Onun yabancılığı, benim yabancılığım gibidir. Felek her ikimizi de, vatandan uzaklaştırdı.” (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 185; Mustafâ eş-Şek‘a, 1997: 287).

Şair, aşağıdaki şiirinde, nilüfer çiçeğini kişileştirmiş (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 103), sanki ona yepyeni bir hayat vermiştir (Serî‘):

اشْرَبْ عَلَى بَرْكَه نَيْلُوفِرٍ مُحَمَّدٌ النَّوَّارِ خَضْرَاءُ
كَأَنَّهَا أَزْهَاهَا أَخْرَجَتْ أَلْسِنَةَ النَّارِ مِنَ الْمَاءِ

“Çiçeği kıpkırmızı olan yeşil nilüferin gölünün kıyısında iç (şarabı)!

Onun çiçekleri adeta alev dillerini sudan çıkarmış gibidir.” (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 5).

İbn Hamdîs, çiçek güzel kokudan yoksun, sadece bir süs bitkisi olduğunda onu hicvetmiştir (Mustafâ eş-Şek‘a, 1997: 278) (Serî‘):

وَبَاقِيَةٌ مُسْتَحْسَنٍ نَوْرُهَا وَقَدْ خَلَتْ فِي الشَّمِّ مِنْ كُلِّ طِيبٍ
كَمَعَشَرَ رَافَتْكَ أَثْوَابُهُمْ وَلَيْسَ فِي جُمْلَتِهِمْ مَنْ أَدِيبُ

“Çiçeği beğenilen bir demet var ki, koklamak için bütün güzel kokulardan yoksundur.

O, aralarında hiçbir edip bulunmayan, elbiseleri senin hoşuna giden bir topluluk gibidir.” (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 24; Yanık, 2000: 70-71).

Şarap (Hamriyyât) Tasvirleri

Şair aşağıdaki şarap şiirinde, tabiatın çeşitli ve güzel manzaralarından örnekler sunmuş; tan yerini, Ülker yıldızını, yağmurun yağdığı bahçenin çiçeklerinin kokusunu şöyle tasvir etmiştir. (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 102-103) (Remel):

طَرَقَتْ وَ اللَّيْلُ مَمْدُودُ الْجَنَاحِ مَرْحَبًا بِالشَّمْسِ فِي غَيْرِ صَبَاحِ
 غَادَةٌ تَحْمِلُ فِي أَجْفَاهَا سَقَمًا فِيهِ مَيِّثَاتُ الصَّحَاخِ
 فَاسْقِنِي عَنْ إِذْنِ سُلْطَانِ الْهُوَى لَيْسَ يَشْفِي الرُّوحَ إِلَّا كَأْسُ رَاخِ
 وَ اتْتَظِرْ لِلْجَلَمِ بَعْدِي كَرَّةً كَمْ فَسَادٍ كَانَ عُقْبَاهُ صَالِحِ
 فَالْقَضِيبُ اهْتَزَّ ، وَ الْبَدْرُ بَدَا وَ الْكَثِيبُ ارْتَجَّ ، وَ الْعَبْرُ فَاحِ
 وَ الثَّرَيَّا رَجَحَ الْجَوْ هَا كَابِنِ مَاءٍ ضَمَّ لِلوَكْرِ جَنَاحِ
 وَ كَأَنَّ الْعَرَبَ مِنْهَا نَاشِقٌ بَاقَةٌ مِنْ يَاسَمِينَ أَوْ أَفَاحِ
 وَ كَأَنَّ الصُّبْحَ ذَا الْأَنْوَارِ مِنْ ظَلَمِ اللَّيْلِ عَلَى الظَّلْمَاءِ صَاخِ
 فَاشْرَبِ الرِّيحَ وَ لَا تُخْلِ يَدًا مِنْ يَدِ اللَّهِوَ غُدُّوَا وَ رَوَاخِ
 فِي حَدِيقٍ عَرَسَ الْعَيْثُ بِهِ عَبَقَ الْأَرْوَاحِ مَوْشِيَّ الْبَطَاخِ
 تَعْقِلِ الطَّرْفَ أَزَاهِيرُ بِهِ ثُمَّ تُعْطِيهِ أَزَاهِيرُ صُورَاخِ
 أَرْضَعَ الْعَيْمُ لِبَنَانًا بَانَهُ فَتَرَّتْ فِيهِ قَامَاتُ الْمَالَاخِ
 كُلُّ عُصْنٍ تَعْتَرِي أُعْطَافُهُ رِعْدَةَ النَّشْوَانِ مِنْ كَأْسِ اصْطِيبَاخِ

“(Sevgilim), gecenin kanatları açık olduğu bir anda çaldı kapımı; daha sabah olmadan gelen Güneş’e merhaba!”

Göz çukurlarında sağlıklı kişilerin ölümüne yol açan bir hastalığı taşıyan bir dilberdir (sevgilim).

Aşk sultanının izniyle bana (şarap) sun! Rûha ancak bir kadeh şarap şifa verir.

Bir defa olsun benden sonra sabır göstererek bekle! Zîra nice kötülüklerin akıbeti iyi olmuştur.

Dal salındı, dolunay göründü, kum tepeleri deprendi, amber güzel koktu.

Hava, Ülker yıldızını yuvasına girmek için kanatlarını birleştiren bir balıkçıl gibi aşağı indirdi.

Sanki Batı, ondan bir demet yaseminin ya da papatyanın kokusunu içine çekiyordu.

Sanki aydınlık sabah, gecenin karanlıklarından zîfirî karanlığa sesleniyordu.

Şarap iç! Sabah-akşam eğlenmekten geri durma!

Yağmurun, rengârenk çevresine güzel kokular ektiği bir bahçede (iç şarabı).

Oradaki çiçekler gözleri kamaştırıyor, sonra ona (göze) berrak çiçekler veriyordu.

Bulutlar onun sorkun ağacını sütle emzirmiş ve oradaki dilberlerin boyları uzamıştı.

Her dalın endâmu, sabah şarabının kadehinden içen sarhoşun sarsıldığı gibi sarsılıyordu.” (Dîvânu İbn Hamdîs, 1960: 82-84).

İbn Hamdîs, narenciye ağaçlarının gölgesinde, şarabı tasvir etmiş, sonra bahçeyi, kuşları övmüş; kuşların seslerini, Emevîler dönemi şarkıcılarından olan el-Ğarîd’e (öl. 98/716-717 civarı) ve Ma’bed’e (öl. 125/743 veya 126/744) benzetmiş (Kılıçlı, 1993: 112, 119) ve bahçenin büyümesine kapılarak âdeta sarhoş olmuştur (Hafîf):

سَاحِلِي جَدُولٍ كَسَيْفٍ مُجَرَّدٍ
مِنْ خِلَالِ الْعُصُونِ صَقْلًا مُجَدَّدٍ
فَتَحَلُّ الْعُقُودُ مِنْهَا وَتُعَقَّدُ
وَفُؤَاهَا مَعَ اللَّيَالِي بَجَدَّدٍ
أَخْرَجَ الدَّرَّ مِنْ حَبَابٍ مُنَضَّدٍ
سَكِرَ الدَّنُّ مِنْهُ قَدَمًا وَعَرَبَدَ
مُصْلِحٌ مِنْ عَمَامِهِ غَيْرُ مُفْسِدٍ
مُعَلِّمَاتٍ مِنَ الشُّعَاعِ بَعْسَجَدٍ
هَزَّتِ الرِّيحُ خَصَرَهَا فَهَيَّ مِيدَ
تَدْرِيبَهَا صَوَالِجٍ مِنْ زَبَرْجَدٍ
بَسَلِيطٍ مِنَ النَّدَى تَتَوَقَّدُ
بَيْنَ رَوْضَاتِهَا سَرَائِرُ خُرَدٍ
وَتُعَيَّ مِنَ الطُّيُورِ وَتُنْشَدُ
أَسْمَعْتُمْ عَنِ الْغَرِيضِ وَ مَعْبَدٍ
رُكَّعًا لِلصَّبَا بِهِنَّ وَ سُجَّدٍ
بِوَادٍ مِنَ الْأَمَانِي وَ عُودٍ
عُصْنٌ فِي يَدِ الصَّبَا يَتَأَوَّدُ

نَحْنُ فِي جَنَّةٍ بُكَرٍ مِنْهَا
صَقَلْتُ مِنْهُ مَدَاوِسُ شَمْسٍ
وَمُدَامٍ تَطِيرُ فِي الصَّخَنِ سُكْرًا
جِسْمُهَا بِالْبَقَاءِ فِي الدَّنِّ يُبْلَى
وَإِذَا الْمَاءُ غَاصَ فِي النَّارِ مِنْهَا
يَا لَهَا مِنْ عَصِيرِ أَوَّلِ كَرَمٍ
جَنَّةٌ جَحَّتِ الْحَيَا إِذْ سَقَاهَا
قَدْ لَيْسْنَا عَلَائِلَ الظَّلِّ فِيهَا
وَرَأَيْنَا نَارِجُهَا فِي عُصُونٍ
كَكُرَاتٍ مُحَمَّرَةٍ مِنْ عَقِيْقٍ
وَكَأَنَّ الْأَنْوَارَ فِيهَا دُبَالٌ
وَكَأَنَّ النَّسِيمَ بِالْفَرْجِ يُفْشِي
حَيْثُ تُسَمَّى مِنَ الشُّرُورِ كُؤُوسًا
دُو صَفِيرٍ مُرَجَّعٍ أَوْ هَدِيلٍ
شَادِيَاتٍ تُنْمِسِي الْعُصُونُ وَ تُنْجِي
كَانَ ذَا وَ الزَّمَانُ سَمَحَ السَّجَايَا
وَ الصَّبَا فِي مَعَاطِفِي وَ كَأَنِّي

“Biz, çıplak bir kılıç misâlî ısl ısl parlayan bir arkın iki kıyısına erkenden geçtiğimiz bir bahçedeyiz.

(O öyle bir ark ki) dalların arasından sızan Güneş ışınları, üstünü peyder pey parlatıyor.

Şarap, kadehte keyfinden uçarken, düğümler bir çözülüp, bir bağlanırken (arkın kıyılarına gideriz).

(Şarabın) cismi küpte kalmasıyla eskiyip, gücü ise gecelerin geçişiyle yenilenirken.

Su, şarabın ateşine daldığı zaman, dizili inci kabarcıklarından inciler çıkarır.

Bağın ilk şırasından yapılan şarap ne şarap be! Küp bile onun yılanmasından sarhoş olup, nârâ atar.

Orası, yağmurun zararlı değil, yararlı bulutları kendisini suladığında, bolluk ve bereket fişkirtan bir bahçedir.

Orada şuâdan altınlarla süslenmiş, gölge elbiselerini giyinmiştik.

Rüzgârın belini sarstığı dallarda nârenciyelerini gördük, onlar kımıldayıp dururken.

Narenciyeler, zebercet çevgenlerin fırlattığı, kıpkırmızı akik küreler gibiydi.

Orada ışıklar, çiğden bir yağla tutuşmuş fitilleri andırıyordu.

Vadide esen meltem, âdeta bahçeleri arasında gizli sırları ifşâ ediyordu.

Orada (vadide), bize sevinç kadehleri sunuluyor, kuşlar tarafından bize şarkılar söyleniyordu.

Sesi hançeresinde yinelenen kuş veya güvercinlerdi (onlar). Siz hiç el-Ğarîd ve Ma’bed’den şarkı dinlediniz mi?

Öyle şarkıcılar ki, dallar onların yüzünden sabah-akşam sabâ rüzgârının karşısında rükû ve secde durumuna geliyorlardı.

Bütün bunlar, arzulardan ve yârenlerden oluşan ortama karşı, hoşgörülü davranışlar gösterirken,

Bedenimde gençlik varken, ben âdeta sabânının elinde sarsılan tazecik dallar gibiyken olmuştum.” (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 125-126).

Kahramanlık (Hamâse) Şiirleri

Arap edebiyatında kahramanlık şiirlerine “hamâse” veya “eş-şi’ru’l-hamâsî” adı verilmektedir. Hamâse şiirlerinde savaş ve intikam duygusu, tahrik, mertlik, yiğitlik, savaş taktikleri, zafer ve yenilgi bütün ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir (Durmuş, 1997: XV, 437).

İbn Hamdîs, gurbet hayatında engin ideallerini sürdürmüş, Sicilya ile ilgili haberlerle ilgilenmiş, oradaki kahramanlık ve olaylardan dolayı sevinmiş, memleketindeki insanları teşvik eden, yüreklendiren ve başarılarını öven kasideler nazmetmiştir (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 8) (Mutekârib) :

زَيَايَةَ خَلْقُوا لِلْحُرُوبِ يَشْتَبُونَ نِيرَاهَا بِالْوُقُودِ
مَسَاعِرُهُمْ مُرَهَقَاتٌ بُنِيْنَ لِهَذَا الْجَمَاجِمِ مِنْ عَهْدِ هُودِ
هُمْ الْمَخْرَجُونَ خَبَايَا الْجُسُومِ إِذَا ضَرَبُوا بِخَبَايَا الْعُمُودِ

“Onlar, savaşlar için yaratılmış zebanilerdir; savaş ateşlerini yakıtla tutuştururlar.

Onların topuzları, Hûd (peygamberin) zamanından beri, kafataslarını ezmek için sivriltiştir.

Onlar, kınların içindekilerle (kılıçlarıyla) vurduklarında, cisimlerin içinde gizli olanları açığa çıkaranlardır.” (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 115).

İbn Hamdîs, aşağıdaki şiirinde doğduğu topraklarda yaşayan insanları savaşa teşvik ederken, onlardan vatani korumalarını, onun uğrunda ölmelerini ve zillet olarak gördüğü gurbet hayatına da asla rıza göstermemelerini istemiştir (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 9) (Tavîl):

وَلِلَّهِ أَرْضٌ إِنْ عَدِمْتُمْ هَوَاءَهَا فَأَهْوَاؤُكُمْ فِي الْأَرْضِ مَثُورَةٌ النَّظْمِ
وَعِزُّكُمْ يُفْضِي إِلَى الدُّلِّ وَالنَّوَى مَنْ الْبَيْنِ تَرْمِي الشَّمْلَ مِنْكُمْ بِمَا تَرْمِي
فَإِنَّ بِلَادَ النَّاسِ لَيْسَتْ بِلَادَكُمْ وَلَا جَائِزَهَا وَالْخِلْمَ كَالْجَارِ وَالْخِلْمِ
أَعَنْ أَرْضَكُمْ يُغْنِيكُمْ أَرْضُ غَيْرِكُمْ وَكَمْ خَالَةٍ جَدَاءٍ لَمْ تُعْنِ عَنْ أُمَّ
أَحْلَى الَّذِي وَدِّيْ بُؤْدٌ وَصَلْتُهُ لَدَيَّ كَمَا نَيْطُ الْوَلِيِّ إِلَى الْوَسِيِّ
تَقَيَّدَ مِنَ الْفُطْرِ الْعَزِيزِ بِوُطْنِ وَمُتَّ عِنْدَ رَنْعٍ مِنْ رُئُوعِكَ أَوْ رَسْمِ
وَأِيَّاكَ يَوْمًا أَنْ تُجَرَّبَ غُرْبَةً فَلَنْ يَسْتَجِيزَ الْعَقْلُ بِجُرْبَةِ السَّمِّ

“Allah’ın öyle bir toprağı var ki, onun havasını kaybederseniz, sizin yeryüzündeki emellerinizin düzeni bozulmuş demektir.

Sizin şerefiniz alçaklığa varır. Ayrılığın verdiği iraklık, sizin dirliğinizi altüst eder.

Şüphesiz, ne bu insanların memleketi sizin memleketiniz ne de onun komşusu ve dostu sizin komşunuz ve dostunuz gibidir.

Sizi yerinizden mi müstağni kılacak başkalarının yurdu? Nice sütü bol teyzeler vardır ki, annenin yerini dolduramaz.

Benim dostum, tıpkı bahar yağmurunun ardından yağın artçı yağmur misali, sevgimi kendisine ulaştırdığın kimse midir?

Bu değerli bölgeden bir yer edin; kendi yörelerinden birinde veya onların kalıntısında öl!

Bir gün gurbeti denemekten sakın! Çünkü akıl, zehri denemeyi asla uygun görmeyecektir.” (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 417).

Nehir Tasvirleri

Şairin, aşağıdaki beyitlerinde, nehri tasvir ederken kullandığı kelimelerden, üzüntülü durumunu anlamak mümkündür. (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 103). O, son derece berrak olan bir nehri şöyle tasvir etmiştir. (el-Makkarî, 1968: I, 499) (Tavîl):

وَمُطَرِدِ الْأَجْزَاءِ يَصْنُقُلُ مَتْنَهُ	صَبًا أَعْلَنْتُ لِلْعَيْنِ مَا فِي ضَمِيرِهِ
جَرِيحٌ بِأَطْرَافِ الْحَصَى كُلِّمَا جَرَى	عَلَيْهَا شَكَا أَوْجَاعَهُ بِحَرِيرِهِ
كَأَنَّ حُبَابًا رِيحٌ تَحْتَ حَبَابِهِ	فَأَقْبَلَ يُلْقِي نَفْسَهُ فِي غَدِيرِهِ
شَرِينًا عَلَى حَافَتِهِ دَوْرَ سَكْرَةٍ	وَأَقْتُلُ سُكْرًا مِنْهُ لِحُظِّ مُدِيرِهِ
كَأَنَّ الدُّجَى خَطُّ الْمَجَرَّةِ بَيْنَنَا	وَقَدْ كَلَّلْتُ حَافَاتَهُ بِبُودِيرِهِ
وَقَدْ لَاحَ بَحْمُ الصُّبْحِ حَتَّى كَانَتْهُ	مُطَرَّقُ جَيْشٍ مُؤَذِّنٌ بِأَمِيرِهِ
كَلِّفْتُ بِكَاسَاتِ الصَّبُوحِ مُبَكَّرًا	وَكَمْ بَرَكَاتٍ لِلْفَتَى فِي بُكُورِهِ
هُوَ الْعَيْشُ فَاغْنَمْ مِنْ زَمَانِكَ صَفْوَهُ	وَصِدْ قَنْصَ اللَّذَاتِ قَبْلَ مُثِيرِهِ

“Cüzleri (dalgaları) uyumlu biri var ki, bağrında saklı olanları göz önüne seren Sabâ rüzgârı onu parlatır.

Taşların uçlarıyla yaralanmış, üzerinde aktıkça sırılıstıyla acılarından şikâyet eder.

Sanki bir yılan, beneklerinin altında ürktülmüş de, dönüp kendisini onun derin bağrına atmıştı.

Biz, dönen kadehlerle onun kıyılarında içtik. Sâkinin bakışı sarhoşlukça ondan daha betledi.

Kıyıları dolunaylarıyla taçlanmışken, sanki gece aramıza yıldızlarla bir hat çekmişti.

Nihayet sabahın yıldızı, kumandanına seslenen bir öncü gibi doğup görünmüştü.

Sabah şarabını erkenden doya doya içmiştim. Erken içmede delikanlıya nice bereketler var.

Hayat odur işte! Zamanın varken boşa harcama ve lezzet avlarını işaret edenden önce avla! ” (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 186-187; Yanık, 2000: 111).

Şair, yukarıdaki beyitlerinde ırmağın akarken taşların kenarlarıyla yaralanmasını ve duyduğu acıları şırıltısıyla dile getirişini anlatırken bir resim tablosu oluşturmuş (Mustafâ eş-Şek'a, 1997: 315), bununla hem hazin ruhunu yansıtmış hem de tabiatın güzelliklerini mükemmel bir şekilde tasvir etmiştir.

İbn Hamdîs, bir nehri kaynağından akarken (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 291; Cevdet er-Rikâbî, 1960: 103) onu, kederden dökülen gözyaşlarına benzetmiştir (Tavîl):

وَمُرُّوْ صَدَى الرُّوْضَاتِ يَسْحَبُ دَائِبًا	على الأرض منه جُمْلَةٌ تَتَبَعُضُ
كَأَنَّ لَهُ فِي الْجَسْمِ رَوْحًا إِذَا جَرَى	بِهِ نَهْضَةٌ وَالْجَسْمُ بِالرُّوحِ يَنْهَضُ
وَمَا هُوَ إِلَّا دَمْعٌ عَيْنٍ كَأَنَّهَا	إِطْوَلُ بُكَاءٍ دَهْرَهَا لَا تُعَمَّضُ
إِذَا سَرَحَتْ لِلسَّقْفِ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ	رَأَيْتَ بِقَاعِ الْأَرْضِ مِنْهَا تُرَوِّضُ
يُقِيمُ عَلَيْهَا الْأَنْسُ وَالصُّبْحُ مُقْبِلٌ	وَيَرْحَلُ عَنْهَا الْوَحْشُ وَاللَّيْلُ مُعْرِضُ

“Bahçelerin susuzluğunu gideren bir nehir vardır ki, toprağın üstünde parçalara ayrılan tümü sürüklenip gider.

Sanki onun bedeninde bir ruh var da, aktığında onunla ayaklanır. Zaten cisim ruhla ayağa kalkar.

O, gözyaşından başka bir şey değildir. Âdeta o göz, ömrüne (yaşadığı döneme) uzun uzun ağlamasından dolayı, kapanmıyor.

O, sulamak için her taraftan aktığında, yerin her tarafının onun sayesinde bahçeye dönüştüğünü görürsün.

Gece arkasını dönüp gittiğinde ıssızlık göç ederken, sabahın gelişiyle onun çevresinde şenlik kurulur.” (*Dîvânu İbn Hamdîs*, 1960: 291-292).

Şair, aşağıdaki şiirinde ise, Güneş doğarken ırmağın üzerinde yaptığı kızıl rengi altına, ırmağın akışını yılanı, köpüklerini onun derisine, Sabâ rüzgârı estiğinde suyun üzerindeki dalgaları da yivleri olan kılıca benzetmiştir (Basîl):

وَلَا بَسٍ نُقِبَ الْأَعْرَاضِ جَوْهَرُهُ	لَهُ انْسِيَابُ حُبَابٍ رَقَشُهُ الْحَبَبُ
إِذَا الصَّبَا زَلَقَتْ فِيهِ سَنَابِكُهَا	حَسِبْتَهُ مُنْصَلًّا فِي مَتْنِهِ شَطَبُ
وَرَدُّنُهُ وَجُومُ اللَّيْلِ مَائِلَةٌ	كَمَا تَدَحْرَجُ دُرٌّ مَا لَهُ نُقْبُ
وَمُعَرِّبٍ طَعْنَتْهُ غَيْرَ نَائِيَةٍ	أَسِنَّةٌ هِيَ إِنْ حَقَّقْتَهَا شُهُبُ
وَمَشْرِقٍ كَيْمَاءِ الشَّمْسِ فِي يَدِهِ	فَقِضُّهُ الْمَاءِ مِنْ الْقَائِلَةِ دَهَبُ

“Cevheri araz elbiseleri giymiş bir ırmak var ki, nakışı kabarcıklar olan bir yılan gibi süzülüşü var.

Orada Sabâ'nın kayıkları kaydığı zaman onu, üstünde çizgiler olan bir kılıç sanırsın.

Gecenin yıldızları sönerken, deliksiz inciler gibi yuvarlanırken oraya varmıştım.

İncelersen birer yıldız olan kör muzraklar bir gurup vakti onu zedelemişti.

Güneş'in kimyası elinde olan bir sabah vakti, suyun gümüşü, onun temasından altın rengini andırıyordu.” (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 25; Mustafâ eş-Şek'a, 1997: 314; Yalnızık, 2000: 109-110).

Havuz Tasvirleri

İbn Hamdîs, gerçek tabiatla, saray, havuz, heykel gibi sunî tabiatı bir araya getiren şairlerden biridir. Aşağıdaki beyitlerinde, Mansûr b. 'Alnâs'ın Bicâye'de yaptırdığı sarayın (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 545; Cevdet er-Rikâbî, 1960: 104; el-Makkarî, 1968: I, 491) havuzunu tasvir etmektedir. (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 104). Havuzun üzerinde altın ve gümüşten ağaçlar ve dallarından sular çıkmakta, ayrıca havuzun etrafında da ağızlarından sular çıkan (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 104; el-Makkarî, 1968: I, 493; Mustafâ eş-Şek'a, 1997: 311) mermerden aslanlar (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 104) bulunmaktadır (Kâmil):

وَضَرَاغِمٌ سَكَنْتَ عَرِينَ رِئَاسَةً	تَرَكْتَ خَرِيرَ الْمَاءِ فِيهِ زُرَيْرًا
فَكَأَنَّما عَشَى النُّضَارُ جُسُومَهَا	وَأَذَابٌ فِي أَفْوَاهِهَا الْبُلُورَا
أُسْدُكَانَ سَكُونَهَا مُتَحَرِّكٌ	فِي النَّفْسِ لَوْ وَجَدْتَ هُنَاكَ مُثِيرًا
وَتَذَكَّرْتَ فَتَكَاتِهَا فَكَأَنَّما	أَفَعَتْ عَلَى أَذْبَارِهَا لِسُورًا
وَحَاكُلُهَا وَالشَّمْسُ تَجَلُّو لَوْهَا	نَارًا وَأَلْسِنُهَا اللَّوَاحِسُ نُورًا
فَكَأَنَّما سُلَّتْ سُيُوفُ جَدَاوِلِ	ذَابَتْ بِلا نَارٍ فَعُودُنْ غَدِيرًا
وَكأَنَّما نَسَجَ النَّسِيمُ لِمَائِهِ	دِرْعًا فَقَدَّرَ سَرْدَهَا تَقْدِيرًا
وَبَدِيعَةِ الثَّمَرَاتِ تَعْبُرُ نَحْوَهَا	عَيْنَايَ بَحْرَ عَجَائِبِ مَسْجُورًا
شَجَرِيَّةٌ ذَهَبِيَّةٌ نَزَعَتْ إِلَى	سِحْرِ يُثْقِرُ فِي النَّهْيِ تَأْثِيرًا
قَدْ صَوَّلَتْ أَغْصَانُهَا فَكَأَنَّما	قَنَصَتْ هُنَّ مِنَ الْفَضَاءِ طُيُورًا

“Başkanlık sarayında ikamet eden bazı aslanlar, bırakmıştı kükremeyi suyun şırıltısına.

Sanki ateş bedenlerini kaplamış ve bu ateş billuru eritmiş ağızlarında.

O aslanlar ki, sakinlikleri hareketli de olur, bir kıskırtıcı görseler orada.

Dişilerini hatırlamışlar da, atılmak için kışklarının üzerine oturmuşlar âdeta.

Onları ateş, yalayıcı dillerini de nûr sanırsın, Güneş renklerini parlattığında.

Sanki arklardan kılıçlar sıyrıldı da, ateş olmadan eriyip dönüştüler bir göle.

Sanki meltem suyu için bir zırh örmüş de, örgüsünü ölçmüştü tamı tamına.

*Harika meyvelere doğru bakan gözlerim kat ediyordu, harikalar dolu bir denizi ora-
da.*

*Altınmsı ağaçlara ait bu meyveler, akıllara durgunluk veren bir büyüye dönüşmüştü
âdeta.*

*Dallarını çevgen yapmış, onlarla gökyüzünden kuşlar yakalamıştı güya.” (Dîvânü İbn
Hamdîs, 1960: 547-548; Yanık, 2000: 107-108).*

Züht Şiirleri

Aşağıdaki beyitlerde İbn Hamdîs'i, günahlarına ağladığını ve günahlarından dolayı Rabb'ine istiğfâr ettiğini (Ahmed Hasan ez-Zeyyât, tsz: 338) görmekteyiz. O, hayattan bıkkınlığını ve yaratıcıya karşı itaatini ifade ederken, züht şiirinin özelliklerini de ortaya koymuştur (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 118) (Hafîf):

بَانَ عَذْرِي فَكَيْفَ يُقْبَلُ عَذْرِي	يَا دُنُوبِي تَقَلَّتِ وَاللَّهِ ظَهْرِي
لِضُرُوبٍ مِنْ سُوءِ فِعْلِي وَهَجْرِي	كَلَّمَا تُبْتُ سَاعَةً عُدْتُ أُخْرِي
عَيْهَبُ اللَّيْلِ فِيهِ عَنْ نُورِ فَجْرِي	تَقَلَّتْ خَطْوَتِي وَفَوْدِي تَفَرَّى
وَحَبَا فِي رَمَادِهِ هُمُرُ جَمْرِي	دَبَّ مَوْتُ السُّكُونِ فِي حَرَكَاتِي
عَيْرَ أَنَّ الزَّمَانَ يَأْكُلُ عُمْرِي	وَأَنَا حَيْثُ سِرْتُ أَكُلُ رِزْقِي
مَنْ حَيَاتِي وَجَدْتُ فِي الرِّيحِ خُسْرِي	كَلَّمَا مَرَّ مِنْهُ وَقْتُ بَرْحِي
عِلْمُهُ بِاخْتِلَافِ سِرِّي وَهَجْرِي	يَا رَفِيقًا بَعْدَهُ وَمُحِيطًا
مِنْهُ وَاجْبُرْ بِرَأْفَةٍ مِنْكَ كُسْرِي	مِنْ بَقْلِي إِلَى صَلاَحِ فَسَادِي
وَ تَنَاجَتْ بِهِ وَسَاوِسُ فِكْرِي	وَأَجَرْنِي مِمَّا جَنَاهُ لِسَانِي

“Ey günahlarım! Vallahi sırtımı(n yükünü) ağırlaştırdınız! Özrüm de yok oldu. Acaba özrüm nasıl kabul edilir?

Ne zaman tevbe ettiysem, türlü türlü kötü işlerime ve hezeyanlarıma tekrar döndüm.

Adımlarım ve gövdem öylesine ağırlaştı (o kadar yaşlandım) ki, gecenin karanlığı (gibi olan siyah saçlarımın içinde) şafağın aydınlığı (gibi ak saçlar) belirdi.

Hareketsizliğin ölümü, hareketlerimin içinde deprendi ve onun küllerinde közümiün kırmızılığı gizlendi.

Ben rızkımı gittiğim yerde yerim. Ancak zaman da benim ömrümü yiyor.

Ne zaman hayatımdan faydalı bir an geçtiyse, o kazançta zararımı buldum.

Ey kuluna şefkatli olan ve ilmi, her türlü gizli ve açık işlediklerimi kuşatan (Allah'ım)!

Kalbimi kötülüğümün düzelmesine yönelt! Kırılan yerimi kendi şefkatinle sar!

Dilimin işlediği kötülüklerden ve düşüncemin vesveselerinin işbirliği yaptığı şeylerden beni kurtar! ” (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 265-266).

Yıldız (Nücûm) Tasvirleri

Şair aşağıdaki şiirinde; geceyi, Ülker yıldızını, Sühâ yıldızını, tan yerinin ağarmasını ve Güneş'in doğuşunu birer birer tasvir etmiştir (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 118) (Tavîl):

وَيْلِ رَسَبْنَا فِي غُبَابِ ظَلَامِهِ	إِلَى أَنْ طَفَا لِلصُّبْحِ فِي أَفْقِهِ نَجْمٌ
كَأَنَّ الثَّرْيَا فِيهِ سَنَعُ جَوَاهِرٍ	فَوَاصِلُهَا جَزَعٌ بِهِ فُضِّلَ النَّظْمُ
وَتَحْسَبُهَا مِنْ عَسْكَرِ الشُّهُبِ سُرْبَةً	عَمَائِمُهُمْ بَيْضٌ وَ خَيْلُهُمْ دُهْمٌ
كَأَنَّ السُّهَى مُضَيَّ أَتَاهُ بِنَعَشِهِ	بَنُوهُ وَ ظَنُّوا أَنَّ مَوْتَتَهُ حَتْمٌ
كَأَنَّ انْصِدَاعَ الْفَجْرِ نَارٌ يُرَى لَهَا	وَرَاءَ حِجَابٍ حَالِكٍ نَفْسٌ يَسْمُو
وَتَحْسَبُهُ طِفْلاً مِنَ الرُّومِ طَرَقَتْ	بِهِ مِنْ بَنَاتِ الزَّجَجِ قَائِمَةٌ أُمٌ
أَعْلِمَ فِي أَحْشَائِهَا أَنَّ عُمُرَهُ	لَدَى وَضْعِهِ يَوْمٌ فَشَيْبَةُ الْوَهْمِ؟
وَدَرَّتْ لَنَا شَمْسُ النَّهَارِ مُذَيَّبَةً	عَلَى الْأَرْضِ رُوحًا فِي السَّمَاءِ لَهُ جِسْمٌ

“Ufkunda sabahın habercisi bir yıldız yükselinceye dek, karanlıklarının dalgasına gömüldüğümüz nice geceler var.

O gece de Ülker yıldızı, aralıkları dizinin kendisiyle bölündüğü bir boğum olan yedi mücevher gibidir.

Onları yıldız askerlerinden, sarıkları beyaz, atları yağız bir birlik sanırsın.

Sühâ yıldızı, çocuklarının na‘şını getirdiği ve onun ölümünün kesin olduğuna kanaat getirdikleri bir deri bir kemik kalmış adam gibidir.

Şafağın sökmesi ise, koyu bir perdenin arkasında yükselen nefesi görülen bir ateşi andırır.

Şafağı, zenci bir annenin ayakta iken, bir kısmını dünyaya getirdiği bir Rum (beyaz) çocuk sanırsın.

Yoksa onun (kadının) bağrına, çocuğun ömrünün doğumu anında bir gün olacağı bildirildi de, bu endişe mi onu yaşlandırdı?

Gündüzün Güneş'i, gökte bir cismi bulunan rûhu, yerin üstüne doğru eriterek bize saçar.” (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 406-407).

Gurbet Hakkındaki Şiirleri

İbn Hamdîs, aşağıdaki beyitlerde H. 471 yılında memleketi Sicilya'dan Kuzey Afrika'ya göç edişini, gurbetteki durumunu, tabiata olan özlemini ve onun havasını, şöyle tasvir eder (Cevdet er-Rikâbî, 1960: 137) (Kâmil):

إِنِّي لَأَبْسُطُ لِلْقَبُولِ إِذَا سَرَتْ	خَدَيَّ وَالْقَاهَا بِتَقْيِيلِ الْيَدِ
وَأَضْمُ أَخْنَائِي عَلَى أَنْفَاسِهَا	كَيْمَا تُبَرِّدَ حَرَّ قَلْبٍ مُكَمَدِ
مَسَحْتُ كَرَاقِيَةَ عَلَيَّ بِكَفِّهَا	وَنَقَابُهَا نَدُّ مِنَ الزَّهْرِ النَّدِي
وَعَرَفْتُ فِي الْأَزْوَاجِ مَسْرَاهَا كَمَا	عَرَفَ الْمَرِيضُ طَبِيبَهُ فِي الْعُودِ
مَا لِي أُطِيلُ عَنِ الدِّيَارِ تَعْرُبًا	أَفَبِالتَّعْرُبِ كَانَ طَالِعُ مَوْلَدِي
أَبَدًا أَبَدًا بِالتَّوَى عَزْمِي	إِلَى أَمَلٍ بِأَطْرَافِ الْبِلَادِ مُبَدَّدِ
كَمْ مِنْ فَلَاحَةٍ جُبْتُهَا بِنَجِيَّةٍ	عَنْ مَنَسَمٍ دَامٍ وَخَطَمٍ مُزِيدِ
ضَرَبْتُ مَعَ الْأَعْنَاقِ أَعْنَاقَ الْفَلَاحِ	بِحُسَامٍ مَاءٍ فِي حَشَاهَا مُعَمَدِ

“Sabâ rüzgârı estiğinde yanağımı (ona) döndürürüm ve elini öperek onu karşılarım.

Hüzne boğulmuş kalbimin ateşini soğutması için bağrına onun nefeslerini çekerim.

Peçesi taze çiçeklerden bir şepşençe olduğu halde, efsuncu bir kadın misâlî üstümü sıvazladı.

Ben tıpkı, hastanın ziyaretçileri arasında doktorunu tanıdığı gibi, rüzgârlar içinde onun esişini tanıdım.

Ne oluyor bana ki, vatandan uzak kalmayı uzatıyorum. Benim doğumumun şansına gurbet mi çıktı?

Bütün gücümü, ülkelerin etrafına dağıtılmış bir emele ulaşmak için hep ayrılığa harcıyorum.

Ayakları kanayan, burnu köpüren bir deveyle nice çöller geçtim!” (Dîvânu İbn Hamdîs, 1960: 167-168).

İbn Hamdîs, yüksek dağları, pek çok pınarları, nehirleri ve gezinti yerleri olan Sicilya’yı (Yâkût el-Hamevî, tsz: III, 417) bir cennete benzetmiş ve ona olan özlemini şöyle tasvir etmiştir (Mutekârib):

ذَكَرْتُ صِقْلِيَّةً وَالْأَسَى يَهْجِي لِلنَّفْسِ تَذْكَارَهَا
فَإِنْ كُنْتُ أُخْرِجُكَ مِنْ جَنَّةٍ فَإِنِّي أُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا

“Üzüntü ruhumu onu anmaya teşvik ederken, Sicilya’yı hatırladım.

Her ne kadar cennetten çıkarıldıysam da, yine de onun haberlerini anlatıyorum.” (Dîvânu İbn Hamdîs, 1960: 183).

Mersiye Şiirleri

Özellikle ölen kişinin kaybedilmesinden duyulan acı ve üzüntünün dile getirildiği ve övüldüğü şiirlere mersiye denilmektedir. (Toprak, 2004: XXIX, 215).

İbn Hamdîs, kurumuş bir demet çiçek görmüş, yüreği dağlanmış ve üzüntüsünden ona mersiye yazmıştır (Mustafâ eş-Şek‘a, 1997: 277) (Basît):

يَا بَاقَةً فِي يَمِينِي لِلرَّدَى بُذِلَتْ أَذَابَ فَلْيَ عَلَيَّ الْخُزْنُ وَالْأَسْفُ
أَلَمْ تَكُونِي لِتَاجِ الْجُسْنِ جَوْهَرَةً لَمَّا عَرِفْتَ فَهَلَا صَانِكَ الصَّدْفُ

“Ey elimde solmuş bolluk içindeki çiçek demeti! Sana duyduğum üzüntü ve esef kalbimi eritti.

Güzellik tâcının bir Cevhere’si değil miydin? Suya battığında sedef seni korumadı mı?” (Dîvânu İbn Hamdîs, 1960: 315; Yanık, 2000: 70).

Yukarıdaki şiirde şair, sevgilisini çiçek demetine benzetmiş ve ilk beyitte sadece بَاقَةً sözcüğünü zikrederek açık istiare yapmış; ikinci beyitte ise, جَوْهَرَةً sözcüğü ile mücevheri değil, suda boğulan cariyesini kastetmiş ve tevriye sanatı yapmıştır. Bu durum, ikinci beyitteki عَرِفْتَ fiilinden anlaşılmaktadır. (Yanık, 2000: 70).

Şiir zahirî manasıyla düşünüldüğünde, cevherler, denizden çıkarılan sedeflerden elde edildiği için şair, havuza batmış çiçek demetini cevhere benzetmiştir. Mustafâ eş-Şek‘a şairin, çiçeğin yapraklarını sedefe benzetmiş olabileceğini de ifade etmektedir. (Mustafâ eş-Şek‘a, 1997: 277-278).

İbn Hamdîs, Ağmat’ta esir olan (Dîvânu İbn Hamdîs, 1960: 267) Sevilalı Muhammed b. ‘Abbâd’a mersiye yazmış (Toprak, 1988: 167) ve mersiyesinde şöyle demiştir (Tavîl):

جَرَى بِكَ جَدُّ بِالْكَرَامِ عَثُورُ
لَقَدْ أَصْبَحَتْ بَيْضُ الظُّبَا فِي عُمُودِهَا
نَجِيءٌ خِلَافًا لِلْأُمُورِ أُمُورَنَا
أَتَيْتَ فِي يَوْمٍ يُنَاقِضُ أَمْسَهُ
وَقَدْ تَنْتَجِي السَّادَاتُ بَعْدَ حُمُولِهَا
وَجَارَ زَمَانٌ كُنْتَ فِيهِ تُجِيرُ
إِنَّا لَتَرْكُ الضَّرْبِ وَهِيَ دُكُورُ
وَيَعْدِلُ دَهْرٌ فِي الْوَرَى وَيَجُورُ
وَزُهْرُ الدَّرَارِي فِي الْبُرُوجِ تَدُورُ
وَتَخْرُجُ مِنْ بَعْدِ الْكُسُوفِ بُدُورُ

“Asil kimseleri tökezleten şans, senin de başına geldi. Sen zamanın içinde herkesi korurken, şimdi o sana zulmetti.

Keskin kılıçlar, erkek oldukları halde, savaşı bıraktıkları için kınlarında kadınlaştılar.

Bizim işlerimiz diğer işlerin (hep) aksine olur. Zaman insanlara bazen âdil davranır, bazen de zulmeder.

Parlayan yıldızlar, burçlarda dönüp dururken, sen dünü ile çelişen bir gün hakkında mı ümitsizleniyorsun?

Bazen, ulu kişiler düşkünlüklerinden sonra da tekrar yücelebilirler ve Güneş tutulmasından sonra da dolunaylar doğabilir.” (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 268; Toprak, 1988: 167-168).

Dolu Tasvirleri

Şair aşağıdaki şiirinde, sedefleri bulutlar olan dolu tanelerini, kadınların boyunlarını süsleyen incilere benzetmiş ve sırayla incileri, selleri, gölleri, şimşegi ve bahçeyi tasvir etmiştir (Mustafâ eş-Şek'a, 1997: 334) (Remel):

نَزَرَ الْجَوْ عَلَى الْأَرْضِ بَرْدُ
لَوْلَوْ أَصْدَفُهُ السُّحْبُ الَّتِي
مَنْحَتُهُ عَارِيًّا مِنْ نَكْدِ
وَلَقَدْ كَادَتْ تَعَاطَى لَقَطَهُ
وَتُحَلِّي مِنْهُ أَجْيَادًا إِذَا
دَوَيْتُهُ مِنْ سَمَاءٍ أَدْمَعُ
فَجَرَتْ مِنْهُ سُيُولٌ حَوْلَنَا
وَتَرَى كُلَّ عَدِيرٍ مُثَاقِ
أَيَّ دُرٍّ لِنُحُورٍ لَوْ جَمَدُ
أَنْجَزَ الْبَارِقُ مِنْهَا مَا وَعَدُ
وَ اكْتَسَابُ الدُّرِّ بِالْعَوَصِ نَكْدُ
رَغْبَةً فِيهِ كَرِيمَاتُ الْخُرْدُ
عَطَلَتْ رَاقَتَكَ فِي حَلِيِّ الْغَيْدُ
فَوَقَّ أَرْضٍ تَتَلَقَّاهُ بِحَدُ
كَعَابَيْنِ عِجَالٍ تَطَّرِدُ
سَبَحَتْ فِيهِ قَوَارِيرُ الرَّبْدُ

مِنْ بَعَالِيْلَ كَبِيضٍ وَضِعَتْ
 أَرْقَ الْأَجْفَانِ رَعْدٌ صَوْتُهُ
 بَاتَ يَجْتَابُ بِأَبْكَارِ الْحَيَا
 فَهُوَ كَالْحَادِي رَوَّاءٍ إِنْ وَنَتْ
 وَكَأَنَّ الْبَرْقَ فِيهَا حَاذِفٌ
 تَارَةً يَخْفَوُ وَيَخْفَى تَارَةً
 يَذْعُرُ الْأَبْصَارَ مُحَمَّرًا كَمَا
 وَ عَلِيْلِ النَّبْتِ ظَمَّانِ الثَّرَى
 خَلَعَ الْخِصْبُ عَلَيْهِ حُلًّا
 وَ سَقَاهُ الرَّيِّ مِنْ وَكَافَةٍ
 ذَاتِ قَطْرِ دَاخِلٍ جَوْفِ الثَّرَى
 فَتَنَّى الْعُصْنُ سَكْرًا بِالنَّدَى
 وَ كَانَ الصُّبْحُ كَفٌّ حَلَلَتْ
 وَ كَانَ الشَّمْسُ بَحْرِي دَهَبًا

فِي اشْتِيَاكِ الْمَاءِ مِنْ فَوْقِ زَرْدٍ
 كَهْدِيرِ الْقَرَمِ فِي الشَّوْلِ حَفْدٍ
 بَلَدًا يُرْوِيهِ مِنْ بَعْدِ بَلَدٍ
 فِي الشَّرَى صَاحٍ عَلَيْهَا وَجَلْدٍ
 بِضِرَامٍ كُلَّمَا شَبَّ حَمْدٍ
 كَحُسَامٍ كُلَّمَا سُلَّ عُمْدٍ
 قَلْبِ الْحِمْلَاقِ فِي اللَّيْلِ الْأَسَدِ
 عَرَّجَ الرَّائِدُ عَنْهُ فَزَهْدٍ
 لِيَدِيعِ الرَّفْمِ فِيهِنَّ جُحْدٍ
 فَتَحَ الْبَرْقُ بِهَا اللَّيْلَ وَسَدٍ
 كَحَيَاةِ الرُّوحِ فِي مَوْتِ الْجَسَدِ
 وَ تَعَنَّى سَاجِعُ الطَّيْرِ عَرْدٍ
 مِنْ ظَلَامِ اللَّيْلِ بِالتُّورِ عُقْدٍ
 طَائِرًا فِي صَيْدِهِ مِنْ كُلِّ يَدِ

“Hava yeryüzüne dolu serpti. Onlar (sürekli) donmuş olarak kalsaydı gerdanlar için ne inciler olurdu.

Sedefleri bulutlar olan bir incidir ki, şimşek vaadini o bulutlar sayesinde tutmaktadır.

Dalmakla inci elde etmek zor bir iş olduğu halde, bulutlar zorluktan arınarak onları vermişlerdir.

Güzel bâkireler onları arzuladıklarından dolayı nerdeyse doluları toplayacaklardı.

Nerdeyse onları zînetsiz boyunlara takacaklardı. Güzellerin takılar içinde olması senin hoşuna gider.

Gökyüzünden akan gözyaşları onları eritti ve yeryüzünde onları yanaklar karşıladı.

Bundan dolayı çevremizde, acele ile birbirini takip eden yılanlar gibi seller aktı.

Her bir su dolu çukurda, köpük kadehlerinin yüzdüğünü görürsün.

Onlar su kavuşumlarında, zırhların üzerine konulmuş kılıçlar gibi kabarcıklardan oluşurlar.

Sesi, devenin sürü içinde hızlı koşarken böğürmesine benzeyen bir gök gürültüsü, gözleri uykusuz bıraktı.

(Gök gürültüsü), ilk yağmurlarla bir ülkeden sonra başka bir ülkeyi, sulayarak doluşmaya başladı.

O (gök gürültüsü), su taşıyan develeri ezgi söyleyerek süren kervancıya benzer ki, o, eğer develerin gece yürüyüşü yavaşlarsa, onlara bağırır ve kamçılar.

Şimşek orada tutuşukça sönen, bir kıvılcımı fırlatan gibiydi âdeta.

Her çekildikçe kınına sokulan bir kılıç gibi, kâh parlayıp kâh kayboluyordu.

Şimşek, aslanın geceleyin gözlerini çevirdiği gibi, kıpkızıl halde gözleri dehşete düşürüyordu.

Toprağı susuz kalmış hasta bitkinin başı uçmuş ve bir kenara çekilmişti.

Bu bolluk onun üstüne çizgili güzel kumaşlardan şahane giysiler giydirdi.

Bol yağmur yüklü bulut onu suya kandırdı. Şimşek o bulutla geceyi açtı ve (tekrar) kapattı.

(O bulut), yerin içine nüfûz eden bir yağmura sahipti ve (o), bedeninin ölümü anında ruhun canlı olması gibiydi.

Dallar o yağmurla sarhoşluktan iki büklüm oldu. Güzel sesli kuşlar da şarkılar söyledi.

Sabah, aydınlık ile gecenin karanlığından, düğümleri çözen bir el gibiydi âdeta.

Güneş de bütün ellerden, onu avlamak üzere uçurulan altın bir (avcı) kuş gibi akıp gidiyordu sanki.” (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 117-119; Yanık, 2000: 137-138).

Savaş Gemilerini Tasvir

a. Şevânî

Büyük bir filo yapması için, Zîrî emirlerinden (Mustafâ eş-Şek’a, 1997: 490) Ebû Yahyâ Hasan b. ‘Alî b. Yahyâ’yı (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 509) öven İbn Hamdîs, şiirinde yüksek burçları olan, son derece büyük ve yüksek savaş gemilerini tasvir etmiştir. Şevânî de; 144 adet çekme kürekli, beyaz yelkenli, son derece büyük ve yüksek burçları olan Endülüs savaş gemilerinden birisidir. İbn Hamdîs, aşağıdaki şiirinde üzerinden düşmanın üstüne katran dökülen burçları, dağların zirvelerine; gemileri de şehirlere benzetmiştir. (Mustafâ eş-Şek’a, 1997: 489-502) (Mutedârik):

وَبَنَيْتَ عَلَى مَاءٍ مُدْنَا	أَنْشَأْتَ شَوَايِي طَائِرَةً
فِي شُمِّ شَوَاهِقِهَا فُنْنَا	يُـرُوجُ قِتَالٍ تَحْسَبُهَا
لَعَدُوٌّ مُحَرِّقَةٌ بَطْنَا	تَرْمِي بِـُـرُوجٍ إِنْ ظَهَرَتْ
مَاءَ وَبِهِ نُذِكِي السَّكْنَا	وَبِنَقْطِ آبٍ يَضُ تَحْسَبُهَا

“Uçan savaş gemileri yaptın. Suyun üstüne şehirler kurdun.

Yüce dağlarının zirveler sanılan savaş burçlarına.

Onlar (gemiler), görüldüğünde düşmana karınları yakan mermiler atar.

Onlar, su sandığın ve kendisiyle barınakların tutuştuğu beyaz bir yakıt atar.” (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 513).

b. Harbiyye

Şevânî’den daha küçük ve denizde hızlı hareket etme kabiliyetine sahip olan Harbiyye, Endülüs Emeviler Dönemi’nin en önemli savaş gemilerinden birisidir. H. 512 yılında, deniz savaşında gördüğü savaş gemisini tasvir etmiş olan İbn Hamdîs, bu savaş gemisini ateş atarken, hayalinde canlandıranların hissettiği korkuyu beyitlerine yansıtmış ve onu ateş çıkaran bir volkana benzetmiştir (Mustafâ eş-Şek’a, 1997: 489, 495) (Vâfir):

رَأَوْا حَرْيَّةً تَرْمِي بِنَفْطٍ لِإِخْمَادِ النَّفُوسِ لَهُ اسْتِعَارُ
كَأَنَّ الْمُهْلَ فِي الْأَنْبُوبِ مِنْهُ إِلَى شَيْءٍ الْوُجُودِ لَهُ ابْتِدَارُ

“İnsanları öldürmek için alevli ziftler atan bir savaş gemisi gördüler.

Sanki borular(ın)ın içindeki erimiş katrânın, yüzleri pişirmekte acelesi vardır.” (Dîvânü İbn Hamdîs, 1960: 239).

Sonuç

Araplar, Endülüs’ü fethettiklerinde daha önce görmedikleri, ağaçları, bahçeleri, yağmuru, nehirleri, ovaları ve dağları bol olan bir tabiatla karşılaşmışlardır. Endülüs’ün bu göz kamaştırıcı ve verimli tabiatı, onların hayal güçlerini geliştirmiş ve lafızlarının daha süslü ve akıcı olmasını sağlamıştır.

Endülüs şiiri, doğudaki Arap şiirini taklit ederek ortaya çıkmıştır. Araplar, Endülüs topraklarına alışmaları neticesinde doğu taklidinden yavaş yavaş kurtulmuşlar, hatta yeni bir şiir türü olan Muvaşşah’ı ortaya çıkarmışlardır. Muvaşşah’ın yayılmasından sonra bazı şairler, Muvaşşah tarzında ancak gramer kurallarına pek uymayan yeni bir şiir türü olan Zecel’i meydana getirmişlerdir.

Doğuyu taklit etmekle başlayan Endülüs şiiri, yavaş yavaş taklitten kurtularak doğuyla yarışır hale gelmiştir. Yenilik dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde İbn Hamdîs, İbn ‘Abdûn, İbn Hafâce ve Lisânuddîn b. el-Hatîb gibi önemli şairler bulunmaktadır.

Endülüs’ün seçkin şairlerinden olan İbn Hamdîs, Endülüs’ün, özellikle de Akdeniz’in en büyük adası olan Sicilya adasının zengin tabiatını, şiirlerinde tasvir etmiştir. Şairin, tabiat tasvirleri dışında; şarap, kahramanlık, medih, mersiye, gurbet, savaş gemileri ve eğitici konuları da şiirlerinde işlemiştir.

Kaynakça

- Ahmed Hasan ez-Zeyyât. (tsz.). *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. Kâhire.
- Cevdet er-Rikâbî. (1960). *Fi'l-edebi'l-Endelusî*. Beyrut.
- Dîvânu ibn Hamdîs* (1960). Nşr. İhsân 'Abbâs. Beyrut.
- Durmuş, İ. (1997). "Hamâse", *DİA*, (XV, 437-440). İstanbul.
- İbn Hallikân. (1948). *Vefeyâtu'l-a'yân* (I-VI). Nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd. Kahire.
- Kâtip Çelebi. (1941). *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn* (I-IV). Nşr. Ş. Yaltkaya-R. Bilge. İstanbul.
- Kehhâle, 'Umer Rıdâ (1957). *Mu'cemu'l-mu'ellifîn*. Beyrut.
- Kılıçlı, M. (1993). *Sadrulislâm ve Emevîler Devrinde Gınâ*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed (1968). *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelusi'r-ratîb* (I-III). Nşr. İhsân 'Abbâs. Beyrut.
- Mustafâ eş-Şek'a. (1997). *el-Edebu'l-Endelusî*. Beyrut.
- Özdemir, M. (1995). "Endülüs". *DİA*, (XI, 211-224). İstanbul.
- Toprak, M. F. (1988). "Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 32 (1-2), 157-175.
- Toprak, M. F. (1999). "İbn Hamdîs". *DİA*, (XX, 20-21). İstanbul.
- Toprak, M. F. (2004). "Mersiye". *DİA*, (XXIX, 215-217). Ankara.
- Yanık, N. H. (2000). *Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri*, Erzurum.
- Yazıcı, H. (2000). "İbnu'l-Lebbâne". *DİA*, (XXI, 121-122). İstanbul.
- Yâkût el-Hamevî. (tsz.). *Mu'cemu'l-buldân*(I-V). Beyrut.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn (1969). *el-A'lâm*(I-XI). Beyrut.